

J. ten Kate & P.J. van Koppen (1982) Invloed van
persoonskenmerken in civiele rechtsvinding.
Trema, 5, 13-22.

- ²⁴ Motie Nijpels c.s., Tweede Kamer, zitting 1981-1982, 17 100, hoofdstukken VI en VII, nr. 17.
- ²⁵ Zie voor een voorbeeld van eerstgenoemd gevaar P. J. P. Tak, *op.cit.* (noot 1), blz. 41, waar deze vermeldt dat er in de Duitse Bondsrepubliek stemmen opgaan de mogelijkheid van verzet tegen een 'Bussgeldbescheid' eerst te openen bij een geldboete van 50 DM en meer. Als voorbeeld van het tweede gevaar kan verwezen worden naar de ontwikkelingen in Duitsland tijdens en kort na de eerste en tweede wereldoorlog met betrekking tot het 'Strafbefehlsverfahren', waarbij de mogelijkheid tot vereenvoudigde afdoening werd uitgebreid tot delicten met een maximale vrijheidsstraf van drie respectievelijk zes maanden; *ibidem*, blz. 7.

invloed van persoonskenmerken in civiele rechtsvinding

*In januari 1982 is het verslag gereed gekomen van een onderzoek dat met financiële steun van het Ministerie van Justitie is gedaan naar de invloed van de persoon van de rechter op civielrechtelijke beslissingen.¹ In **trema** december 1980 zijn reeds eerder de opzet en doelstellingen van dit onderzoek uiteengezet. Een groot aantal rechters heeft rond april 1981 aan dit onderzoek meegewerkt.² In hetgeen volgt geven Jan ten Kate en Peter J. van Koppen* een samenvatting van de belangrijkste delen van het onderzoeksverslag.*

Uitgangspunt van het onderzoek zijn de verschillen in beslissingen die in concrete zaken worden gegeven. Dat dit niet alleen een studeerkamerprobleem is, blijkt uit de verschillen die optreden wanneer verschillende rechters over dezelfde zaak oordelen. In de Nederlandse rechtspraktijk is dit verschijnsel vooral kenbaar in zaken waarover in hoger beroep wordt beslist.

Uiteraard doen zich alleen verschillen in beslissing voor indien in een bepaalde zaak voor het standpunt van beide partijen min of meer redelijke argumenten kunnen worden aangevoerd. Immers, aan het verliezen van een proces zijn doorgaans zoveel nadelige gevolgen

verbonden dat in de regel een partij alleen *dan* zal gaan procederen wanneer zij meent enige kans te maken op een gunstige beslissing.

Men kan er dus van uit gaan dat in veel gevallen de rechterlijke beslissing niet bij voorbaat slechts één mogelijke uitslag kent, hoezeer ook achteraf in het vonnis de indruk van het tegengestelde wordt gewekt. De speelruimte in de uitslag van de rechterlijke beslissingen is echter alleen interessant voor zover deze variatie niet op toeval berust en systematisch samenhangt met andere factoren. Als deze variatie in de rechterlijke beslissingen optreedt tussen verschillende rechters in identieke zaken ligt het voor de hand te onderzoeken

ken of dit verschijnsel kan worden toegeschreven aan verschillen in kenmerken van de betrokken rechters.

Wanneer men de gebruikelijke civiele rechtsgang beziet, blijken er veel momenten te zijn waarop de subjectieve invloed van de rechter een rol kan spelen. De rechter moet immers de door de partijen aangedragen feiten en argumenten interpreteren, combineren, selecteren, etc. Dit heeft tot gevolg dat in een proces de feitenconstellatie en de wettelijke bepalingen alleen van belang zijn in de vorm waarin de rechter het feit of de regel als zodanig waarneemt. In de psychologie is men het erover eens dat personen ten aanzien van de genoemde functies nogal kunnen verschillen. Het is daarom niet gewaagd te veronderstellen dat een aantal persoonsgebonden factoren verantwoordelijk is voor althans een gedeelte van de variatie in de rechterlijke beslissingen. Indien we mogen aannemen dat de persoon van de rechter mede van invloed is op de rechterlijke beslissing, kan men zich afvragen of dit ongewenst is en zo ja, wat daaraan kan worden gedaan. De discussie over deze kwestie kan worden verdiept, wanneer meer bekend is over aard en omvang van de invloed van persoonsgebonden factoren op de rechterlijke beslissing. Met het onderhavige onderzoek is getracht daartoe een aanzet te geven. De algemene vraagstelling: welke factoren zijn van invloed op het dictum van het vonnis, is daarom in dit onderzoek toegespitst op de vraag: in hoeverre kunnen verschillen in beslissingen worden toegeschreven aan kenmerken van de persoon van de beslisser. Wij beseffen dat dit maar een klein onderdeel is van de ruime vraagstelling en dat vele juridische en niet-juridische factoren die in het algemeen op de beslissing van invloed kunnen zijn vooralsnog buiten beschouwing worden gelaten. Men kan hierbij denken aan uiteenlopende zaken, zoals de invloed die kan uitgaan van de advocaat die een bepaalde partij vertegenwoordigt, het effect van de comparitie van partijen of de interactie tussen rechters.

Verscheidene auteurs hebben in het recente verleden verband gelegd tussen de rechterlijke beslissing en de persoon van de rechter. Zie

voor Nederland bijvoorbeeld Van Dunné in zijn oratie (1974). In het buitenland, vooral in de Verenigde Staten, is vrij veel empirisch onderzoek verricht op dit gebied en is over het algemeen een duidelijk verband gevonden tussen de beslissingen en het waardenpatroon van de rechter (zie bijvoorbeeld Schubert, 1963; Rohde & Spaeth, 1977; Gibson, 1978 en Goldman, 1979). Een in de Amerikaanse literatuur veel voorkomende constatering is bijvoorbeeld dat de positie die de rechter inneemt op de, typisch Amerikaanse, tweedeling 'liberal versus conservative', samenhangt met zijn beslissingen in kwesties die de rechten van de minderheden betreffen. De Amerikaanse onderzoekers hebben één ding voorop Nederlandse onderzoekers; zij kunnen gebruik maken van de mogelijkheid die het Amerikaanse recht biedt aan afzonderlijke rechters van een college om hun minderheidsstandpunt openbaar te maken. Uit deze zogenaamde dissenting en concurring opinions blijkt hoezeer men in de praktijk van mening kan verschillen over dezelfde zaak.

Voor Nederlands onderzoek naar het verband tussen civielrechtelijke beslissingen en de persoon van de rechter moet men zijn heil zoeken in een experimentele methode.³ Deze methode biedt de onderzoeker de mogelijkheid om alle aan het onderzoek deelnemende rechters een beslissing te vragen over identieke zaken.

In dit onderzoek hebben wij gekozen voor een opzet, waarbij aan rechters enige casus ter beslissing werden voorgelegd en hun bovendien werd verzocht een aantal persoonlijke vragen te beantwoorden. In een vooronderzoek (zie Van Koppen & Ten Kate, 1980) was gebleken dat aan elke casus zoveel specifieke aspecten verbonden waren, dat in vervolgonderzoek ernaar gestreefd moest worden deze aspecten zoveel mogelijk te compenseren door een zo groot mogelijk aantal casus voor te leggen. Deze eis, gevoegd bij de wens de respondenten niet meer dan nodig te belasten, heeft geleid tot negen korte, ons inziens vrij geloofwaardige casus op niet al te specialistisch terrein, waarbij de billijkheidsvraag voorop stond.

De casus werden zo opgesteld, dat één der

procespartijen meer *belang* heeft bij een voor haar gunstige beslissing, terwijl de andere partij een *sterkere formeel-juridische argumentatie* kon aanvoeren. De gevallen zijn eenvoudig en vergen weinig onderzoek; bewijsrechtelijke complicaties zijn vermeden. De belangrijkste eis die aan de casus werd gesteld was, dat verwacht kon worden dat voldoende rechters van mening zouden verschillen over de te nemen beslissing. Een verband tussen beslissingsgedrag en persoonskenmerken kan immers alleen worden geconstateerd indien er *verschillen* in beslissingsgedrag zijn.

De concepten van de casus werden aan een kleine groep juristen voorgelegd en vervolgens zo bijgeschaafd dat bij de rechters op een aanzienlijk verschil van mening mocht worden gerekend.

persoonskenmerken van de rechter

Gelet op de beperkte tijd van de respondenten moest een keuze gemaakt worden uit de vele in aanmerking komende vragenlijsten betreffende de persoon van de rechter. Deze keuze werd voornamelijk gebaseerd op resultaten uit andere onderzoeken, aangevuld met enige vragen die in het vooronderzoek onder studenten en advocaten naar voren waren gekomen.

Hieronder volgt een overzicht van de voornaamste *persoonskenmerken* van de rechters die in het onderzoek zijn gemeten. Wij maken hierbij onderscheid in (a) biografische gegevens, (b) rolopvattingen en (c) persoonlijkheidskenmerken.

ad a. Een aantal *biografische gegevens* maakten deel uit van het onderzoek, te weten de leeftijd van de rechter en zijn ervaring als jurist, gemeten in jaren. Immers, vaak wordt ervaring gezien als een belangrijke voorwaarde voor het goed functioneren van de rechter.

ad b. In veel Amerikaanse onderzoeken komt als belangrijkste determinant van verschillen in beslissingsgedrag naar voren de wijze waarop de rechter aankijkt tegen zijn *taak of 'rol' als rechter* (zie bijvoorbeeld Hogarth, 1971; en Gibson, 1978). Wij hebben in het onderzoek twee aspecten van het rolbegrip beschouwd; in de eerste plaats wat de rechter

denkt dat *anderen van hem verwachten* (rolverwachting) en ten tweede hoe de rechter in de *ideale situatie* zijn taak als rechter zou willen uitvoeren (rolideaal). Om deze twee concepten van het rolbegrip te onderzoeken werden aan de rechters twee, op de instructie na, identieke vragenlijsten voorgelegd. De samenstelling van deze vragenlijsten vond plaats in een apart vooronderzoek. In de eerste vragenlijst werd gevraagd wat de rechter dacht dat men van hem verwachtte; in de tweede vragenlijst werd geïnformeerd hoe de respondent zich de ideale rechter voorstelde.

Beide vragenlijsten zijn weer onderverdeeld in drie schalen, die overeenkomen met bepaalde opvattingen over de rol van de rechter. Men zou drie opvattingen over de manier van rechtsvinden kunnen onderscheiden.

1. *Logonomie*: het is de taak van de rechter de rechtsorde te handhaven en vast te stellen wat tussen partijen recht is door zich strikt aan de wet te houden en feiten en normen van elkaar te scheiden.

2. *Socionomie*: de rechter moet in de eerste plaats streven naar een oplossing die voor beide partijen aanvaardbaar is en aansluit bij de behoeften van het maatschappelijk verkeer.

3. *Autonomie*: het is de taak van de rechter zijn geweten als uitgangspunt te nemen voor zijn beslissingen en een eigen beeld te voeren dat gericht is op redelijke beslissingen, ook daar waar normen ontbreken of het positieve recht een andere oplossing voorschrijft.

De minder fraaie termen Logonomie, Socionomie en Autonomie werden gekozen omdat zij goed aansluiten bij de gebruikelijke terminologie (zie Wiarda, 1980).

Uit vooronderzoek bleek dat men, in tegenstelling tot hetgeen in de lijn der verwachting lag, de hier genoemde stromingen in de rechtsvinding als drie onafhankelijke begrippen kan beschouwen, dat wil zeggen dat nadruk op één van de drie aspecten niet samen hoeft te gaan met wel of geen nadruk op één van de andere twee aspecten.

ad c. Aan *persoonlijkheidskenmerken* is, vergeleken met biografische en sociaal-psychologische kenmerken, tot nog toe relatief de minste aandacht besteed in onderzoek naar beslissingen van rechters. Slechts een klein

aantal auteurs heeft zich hiermee beziggehouden. (zie voor de hieronder besproken persoonskenmerken resp. Van Dunné, 1974; Van Koppen & Ten Kate, 1981; Atkins, Alpert & Ziller, 1980; Gibson, 1980 en Hogarth, 1971).

In ons onderzoek zijn de volgende persoonlijkheidskenmerken betrokken:

*Behoeft*e aan Zekerheid: in hoeverre heeft de persoon behoefte aan orde en regelmaat in zijn leven;

Sociale Oriëntatie: in hoeverre heeft de persoon behoefte aan sociale contacten;

Self-Esteem: de mate waarin de persoon door anderen gerespecteerd wenst te worden; en

Cognitieve Complexiteit: de mate waarin de persoon verschillende kanten aan een zaak kan onderscheiden en eventuele tegenstrijdige aspecten niet negeert maar deze tot een complex geheel kan integreren.

Beslissingsdimensies

In het voorafgaande zijn twee gebieden onderscheiden; enerzijds de casus waarover beslist moet worden en anderzijds de hierboven genoemde persoonskenmerken van de beslissers. De opzet van het onderzoek is verder vrij eenvoudig. Onderzocht is of de verschillen tussen de rechters op bovengenoemde persoonskenmerken systematisch variëren met verschillen in de beslissing op de casus. Daartoe moesten de door de respondenten genomen beslissingen op enigerlei wijze worden gecombineerd tot zogenaamde *beslissingsdimensies* om een maat voor het beslissingsgedrag van de rechters in het algemeen te verkrijgen. Aangezien het combineren van afzonderlijke beslissingen vermoedelijk door juristen met enige argwaan zal worden bekeken, lijkt het verstandig op dit punt enige toelichting te geven alvorens de resultaten van het onderzoek te presenteren.

In sociaal-wetenschappelijk onderzoek spreekt men van 'schalen' wanneer iets wordt gemeten met meer dan één vraag of 'item'. Het grote voordeel van het gebruik van schalen is dat een veel betrouwbaarder meting wordt verkregen van hetgeen men wil meten. We kunnen hier een vergelijking maken met het meten van kennis op een bepaald gebied door

middel van een multiple choice tentamen; een tentamen dat bestaat uit één item geeft een veel onnauwkeuriger beeld van de kennis van de tentaminandi dat een tentamen van bijvoorbeeld 50 items.

Deze techniek speelt ook een rol bij het combineren van de beslissingen in ons onderzoek. Wij zijn niet geïnteresseerd in de beslissing op een enkele casus, maar in het totale beeld van het beslissingsgedrag van de respondenten. Dit betekent dat de afzonderlijke beslissingen met behulp van een sleutel of gewicht moeten worden gecombineerd, zoals een docent aan de hand van de goede alternatieven het eindcijfer berekent. Echter, het verschil tussen examenvragen en de door ons gebruikte casus is dat er geen sprake kan zijn van goede of foute beslissingen en dat het dus niet onweerlegbaar vaststaat op welke wijze de beslissingen moeten worden gecombineerd.

In dit onderzoek zijn de beslissingen op verschillende manieren tot beslissingsdimensies gecombineerd, afhankelijk van de optiek van waaruit de casus worden bekeken en de betekenis die wordt toegeschreven aan de totaalscore. Onder meer zijn de beslissingen gecombineerd op basis van drie a priori-indelingen die kunnen worden aangeduid met *Legisme*, *Underdog* en *Meerderheid*. Onder de beslissingsdimensie *Legisme* wordt hier verstaan de neiging te zoeken naar oplossingen die zo dicht mogelijk staan bij de tekst van de wet en zoveel mogelijk passen in het systeem van het positieve recht. Dit begrip wordt hier niet gebruikt met de negatieve bijklank die het soms in de discussie van de laatste jaren heeft gekregen. Bij acht van de negen casus, die aan de rechter werden voorgelegd, kon worden aangegeven welke beslissing meer legistisch was dan de contraire beslissing. Vervolgens werden deze beslissingen samengevoegd. Een respondent die op alle acht casus voor de meest legistische oplossing koos, krijgt dan een hogere score op de variable *Legisme* dan de respondent die in bijvoorbeeld vier casus voor die beslissing koos. Op analoge wijze zijn ook voor elke respondent de scores berekend op de twee andere a priori beslissingsdimensies: *Underdog* en *Meerderheid*. De beslissingsdimensie *Underdog* geeft aan de mate

waarin de respondent ervoor kiest de sociaal-economisch zwakkere partij in het gelijk te stellen. De beslissingsdimensie *Meerderheid* geeft aan het aantal keren dat de respondent beslist conform het standpunt van de meerderheid van de rechters.

Ook werden in het onderzoek op enige andere manieren beslissingsdimensies samengesteld. Deze leverden echter geen andere resultaten op dan de drie hierboven genoemde, zodat ze in deze samenvatting buiten beschouwing worden gelaten.

De essentie van het onderzoek is, zoals gezegd, de samenhang tussen de persoonskenmerken en de scores van de rechters op de beslissingsdimensies. De mate van samenhang wordt uitgedrukt in *correlaties*. Hieronder worden de resultaten gepresenteerd zonder daarbij de betreffende correlaties te vermelden. Daarvoor wordt verwezen naar het in noot 1 genoemde verslag.

respons

Voor het onderzoek hebben wij alle rechtbankrechters en kantonrechters in Nederland benaderd. Van de in totaal 419 rechters hebben 114 rechters (27%) aan het onderzoek meegewerkt, waarbij een volstrekte anonimiteit in acht is genomen. Van de rechters die niet aan ons verzoek gehoor konden geven hebben velen ons hiervan in kennis gesteld. Gebrek aan tijd was de meest voorkomende reden om niet mee te werken. Bij een groot aantal rechtbankrechters speelde bovendien een belangrijke rol, dat zij de laatste jaren niet meer in de civiele kamer hadden gezeten en daardoor naar hun mening de parate kennis voor de in de casus relevante onderwerpen misten. Hieraan kan vermoedelijk worden toegeschreven dat het responspercentage bij de kantonrechters hoger lag dan bij de rechtbankrechters, respectievelijk 35 en 24 procent. Rekening houdend met het aantal niet-civilisten, de onderbezetting van de rechtbanken en het feit dat de rechters vrij kort na elkaar enige enquêtes te verduren hadden gekregen, kan de respons goed worden genoemd. Zeker als men bedenkt dat dit onderzoek een niet geringe aanslag op de schaarse tijd van de rechters inhield.

Dank zij medewerking van de Hoofddirectie Organisatie Rechtspleging en Rechtshulp van het Ministerie van Justitie konden wij een indruk krijgen van de representativiteit van de respondenten als groep. Over het geheel genomen bleek de steekproef een goede afspiegeling te zijn van de totale populatie rechtbankrechters en kantonrechters. Het enige verschil is gelegen in de ondervertegenwoordiging van de middelgrote rechtbanken bij de respondenten, hetgeen geweten kan worden aan de relatief hoge onderbezetting van de middelgrote rechtbanken.

resultaten en conclusies

BESLISSINGEN DOOR RECHTERS

De meewerkende rechters gaven beslissingen op negen casus. Zoals gezegd was bij de samenstelling van de casus ernaar gestreefd dat de respondenten bij elke casus maximaal van mening zouden verschillen over de te nemen beslissing. Hoewel de verhouding tussen het toewijzen en afwijzen van de eis bij geen van de casus in de buurt ligt van de beoogde 'fifty-fifty' verhouding, is toch in elke casus sprake van een aanzienlijke minderheid (zie tabel 1).

Tabel 1 Percentages van de 114 rechters (R), die bij hun beslissingen op de negen casus de eis van de eiser hebben toegewezen. Idem van 156 leken (L) en van 104 rechtenstudenten (S).

Casus	R	L	S
1 Van Aarenhout/FINCO	81	76	77
2 I DOREMI/Conservatorium	83	80	92
3 Rotterdam/Gades	79	85	73
4 Radicalen/Pacifisten	73	92	50
5 Pludeco/Hoos	77	47	40
6 Wessel/Beukers	80	85	68
7 Utrecht/Gebr. Bosch	12	7	11
8 Meegens/Knol	33	20	15
9 Arends/De Jong	35	20	22

Gemiddeld over de negen casus wijkt 23 procent van de rechters, dat is ongeveer 1 van de 4 rechters, af van de meerderheid. Elke respondent behoorde gemiddeld in twee casus tot de minderheid. Slechts 12 rechters (10%) beslisten in alle negen casus conform het meerderheidsstandpunt. Het grootste aantal 'af-

wijkende' beslissingen bij een rechter was zes. De vraag of men de in dit onderzoek vrij constante verhouding van 1 op 4 ook in andere civielrechtelijke casus zou kunnen verwachten is op basis van dit onderzoek niet te beantwoorden, aangezien de casus vermoedelijk niet representatief zijn voor alle, vooral ook wat meer juridisch-technische, rechtsgeschillen.

Een opmerkelijk verschijnsel is de geringe samenhang tussen de negen beslissingen. Dat wil zeggen dat van de rechters die in de ene casus een bepaalde beslissing nemen, nauwelijks kan worden voorspeld welke beslissing zij in de andere casus nemen.

Dit is in verschillende opzichten een onverwacht gegeven. Immers, de casus waren op een zodanige manier geselecteerd, dat er in elke casus sprake was van een zekere billijkheids-element. Verwacht werd, dat de rechters die overeenkomstig die billijkheid zouden beslissen de neiging zouden hebben dat in alle casus te doen en men kon in dat geval een samenhang tussen de casus verwachten. De oorzaak van de geringe samenhang tussen de negen beslissingen kan in twee richtingen worden gezocht. Een mogelijke verklaring is dat rechters niet consistent beslissen; met andere woorden hun beslissing in elke casus weer van iets anders laten afhangen. Een tweede verklaring kan zijn dat er tussen de rechters een groot verschil van mening heerst welke beslissing in casu de billijkste. In dit laatste geval kan er weliswaar consistentie zijn, doch slechts in de gedachtenstructuur van de individuele rechter.

Een ander gevolg van de geringe samenhang tussen de negen beslissingen is dat de betekenis die aan het verschijnsel meerderheid moet worden gegeven nogal problematisch wordt. Wanneer men voor het feit dat in elke casus een duidelijke meerderheid is voor een bepaalde beslissing, verklaringen zoekt die uitgaan van kenmerken die inherent zijn aan de persoon van de beslisser, zoals 'deskundigheid' of 'gevoel voor rechtvaardigheid', dan zou men verwachten dat deze kenmerken zich ook in de andere casus manifesteren. Maar in dat geval zou meer samenhang tussen de beslissingen geconstateerd moeten worden. De-

ze geringe samenhang maakt ook andere verklaringen die uitgaan van een transcasueel kenmerk onwaarschijnlijk. De resultaten van het onderzoek wijzen in de richting dat *de beslissing voornamelijk door de casus wordt bepaald* – bij elke casus is er immers een duidelijke meerderheid – en dat de verschillen van mening moeten worden verklaard door *de wisselwerking tussen de feiten en omstandigheden van de casus en de unieke persoonlijke ervaringen, opvattingen en inzichten van de beslisser*.

BESLISSINGSDIMENSIES EN PERSOONSKENMERKEN

Zoals in de vorige paragraaf is uiteengezet, zijn de beslissingen gecombineerd op basis van enige a priori indelingen, namelijk Legisme, Underdog en Meerderheid. In het onderzoek bleek van de persoonskenmerken alleen het Rolideaal een redelijke consistente samenhang te vertonen met de beslissingsdimensies en wel in die zin, dat de rechter die een socio-nome of autonome rol als de ideale ziet, vaker de underdog gelijk geeft en minder vaak voor de legistische oplossing kiest. Opmerkelijk is dat de overige persoonskenmerken weinig verband hebben met de beslissingsdimensies. Verschil in ervaring tussen de rechters heeft kennelijk weinig effect op het beslissingsgedrag. Ook de leeftijd van de rechters, de Cognitieve Complexiteit en de meer affectieve aspecten van de persoon, zoals Zekerheidsbehoefte en Self-Esteem, hebben in tegenstelling tot hetgeen in de vooronderzoeken onder advocaten en studenten werd gevonden (zie Van Koppen & Ten Kate, 1980) geen verband met de genomen beslissingen.

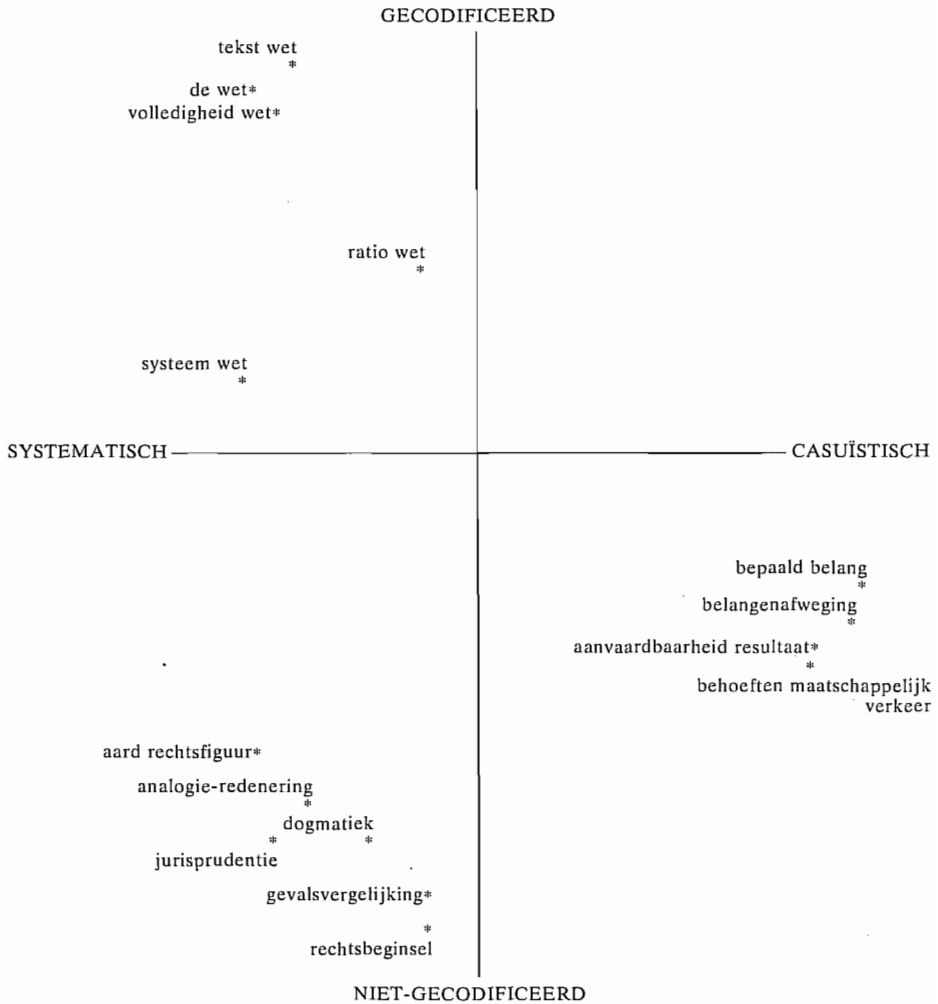
De vraag kan worden gesteld of het ontbreken van een samenhang in dit onderzoek tussen persoonlijkheidskenmerken en beslissingsgedrag van rechters verklaard kan worden door de soort casus die aan de respondenten is voorgelegd. De casus zijn echter zo gekozen dat een *appel* wordt gedaan op de persoon van de rechter en daardoor een samenhang met persoon(lijkheid)skmerken verwacht kon worden. Het is daarom niet gewaagd te veronderstellen dat in zaken waarin bijvoorbeeld

geven welk argument voor hen van doorslaggevende betekenis was voor hun beslissing. Aansluitend op de indeling van de argumenten in verschillende typen, zoals gemaakt door Snijders in zijn proefschrift (1978), zijn de argumenten van de rechters door twee beoordelaars onafhankelijk van elkaar ingedeeld in de 15 meest voorkomende typen. Los hiervan hebben wij deze 15 verschillende typen argumenten door een tiental juristen laten beoordelen op inhoudelijke overeenkomst. De ge-

voornamelijk een beroep gedaan wordt op het juridisch-technische kunnen van de rechter de persoonlijkheidskenmerken evenmin een rol van betekenis spelen. Zoals gezegd is de manier waarop de rechters in een ideale situatie hun taak zouden willen uitvoeren wèl van invloed op het beslissingsgedrag.

ARGUMENTEN

De rechters is gevraagd bij elke casus aan te

Figuur 1. Afbeelding van gelijkenisbeoordeling van typen argumenten door tien juristen ten opzichte van twee dimensies.

gevens over de onderlinge gelijkenis van de typen argumenten kunnen met gering verlies van nauwkeurigheid in een plat vlak worden weergegeven (zie figuur 1). Zoals te verwachten was staan sommige typen argumenten, zoals bijvoorbeeld 'de wet' en de 'tekst van de wet' nogal dicht bij elkaar. Eigenlijk is hier sprake van drie clusters van typen met argumenten.

Op grond van de plaats van de argumenten ten opzichte van de assen, zou men deze assen als volgt kunnen benoemen: de horizontale as duidt op de argumenten die zijn toegespitst op een bepaald probleem en aansluiten bij de behoeften van het maatschappelijk verkeer, tegenover de argumenten die zo dicht mogelijk staan bij het rechtsstelsel: de tegenstelling Casuïstisch–Systematisch. De verticale as geeft de tegenstelling aan tussen argumenten gebaseerd op het gecodificeerde recht en argumenten ontleend aan het niet-gecodificeerde recht.

Op grond van de door de rechter gebruikte argumenten kan aan elke rechter voor elke beslissing een plaats worden toegekend op de twee assen. Een rechter die voor zijn argumentaties bijvoorbeeld alleen argumenten van het type 'rechtsbeginselen' aanvoert, zal dus in figuur 1 links op de horizontale as en beneden op de verticale as 'geplaatst' kunnen worden. Behalve in casus 4, over de uit hun kamers gezette krakers, blijken bij alle casus de beslissingen duidelijk met de gebruikte typen argumenten samen te hangen.

Het lijkt een nogal triviaal gegeven dat in een bepaalde casus het gelijk geven van partij A gepaard gaat met andere argumenten dan het gelijk geven van partij B. Wanneer we echter hierbij betrekken dat de beslissing van een respondent in de ene casus weinig of geen informatie verschaft over zijn beslissing in een andere casus, dan wordt hierdoor de vraag opgeroepen: waarom kiest een rechter in een bepaalde casus voor argumentatie X of voor argumentatie Y? Het ligt voor de hand te veronderstellen dat een bepaald type argumentatie de rechter juist voorkomt of beter ligt. Maar in dat geval zou men verwachten dat die rechter geneigd is dat type argument ook in andere casus vaker te gebruiken, hetgeen

echter nauwelijks het geval is.⁴ Hierdoor wordt het vermoeden gewekt dat, althans voor een aantal rechters op sommige zaken, de argumentatie niet zo'n prominente plaats inneemt bij het totstandkomen van de beslissing als vaak wordt gesuggereerd. Er zijn meer aanwijzingen in die richting, waarover hieronder meer.

BESLISSINGEN DOOR LEKEN

De casus waarover de rechters hebben beslist, zijn ook voorgelegd aan twee andere groepen personen, elk met een verschillend niveau van juridische kennis, te weten ouderejaars rechtenstudenten van de Erasmus Universiteit en leken (in casu taal- en letterkundigen verbonden aan de letterenfaculteiten te Nijmegen, Groningen, Utrecht en Leiden en van de Universiteit van Amsterdam). Aan dit gedeelte van het onderzoek werkten in totaal 104 studenten en 156 leken mee. In tabel 1 zijn de percentages van de toewijzingen van de eis in de casus weergegeven. In dit artikel wordt verder alleen ingegaan op de vergelijking tussen rechters en leken.

Opvallend is, dat *de leken in grote lijnen tot dezelfde beslissingen komen als de rechters en in vrijwel dezelfde verhoudingen*. Alleen casus 5 valt wat dit betreft uit de toon. De indruk bestaat dat de onderlinge overeenstemming bij de leken zelfs groter is dan bij de rechters, gezien het gemiddelde 'afwijkingpercentage' van 23 bij de rechters en 21 bij de leken.

De grote mate van overeenstemming bij rechters en leken is een gegeven waaraan verschillende beschouwingen gewijd kunnen worden. In de eerste plaats is het waarschijnlijk wel een goede zaak dat het beslissingsgedrag van rechters als regel niet afwijkt van dat van andere personen binnen onze rechtsgemeenschap. Hierbij moet evenwel worden aangetekend dat de groep taal- en letterkundigen natuurlijk niet representatief kan worden geacht voor de totale Nederlandse bevolking. Het zou zeker de moeite waard zijn over het beslissingsgedrag van andere groeperingen meer informatie te verzamelen.

Een tweede punt is de plaats van de juridische argumentatie en van de juridische kennis in

het algemeen bij de totstandkoming van de rechterlijke beslissing. Kennelijk komen leken zonder enige specifieke kennis in het soort voorgelegde casus tot ongeveer dezelfde beslissingen als de rechters. Vermoedelijk is er een grote mate van overeenkomst in opvattingen over wat in deze casus een rechtvaardige beslissing is en vormt dit de drijvende kracht achter de uitslag van de beslissingen. De overeenkomst tussen rechters en leken vindt een interessante parallel in onderzoek dat is gedaan naar de diagnose van psychiatrische patiënten. In onderzoek van Meehl (1960) bleek dat de secretaresses van psychiaters in ongeveer 90 procent van de gevallen in staat waren de patiënten correct als neurotisch dan wel psychotisch te classificeren. De expert (in casu de psychiater) was kennelijk slechts tot marginale verbeteringen in staat.

Vrijwel identiek beslissingsgedrag van rechters en leken impliceert natuurlijk niet dat de argumentatie waarmee de beslisser zijn beslissing onderbouwt, voor beide groepen gelijk is. Een jurist, en zeker de rechter, kent de grenzen waarbinnen de juridische argumentatie zich moet afspelen. Zo beargumenteerden sommige rechters die twijfelden aan de oprechtheid van de gedaagde in casus 5, dit in termen van goede trouw en gewekte schijn, terwijl een leek ongehinderd de man in kwestie als 'linkmiegel' betitelde en hem vervolgens in het ongelijk stelde. Aangezien verschillen in niveau van juridische kennis wel tot verschillen in argumentaties maar nauwelijks tot een ander beslissingsgedrag leiden, is er aanleiding te veronderstellen dat in dit soort casus *de juridische argumentatie niet de primaire factor is bij de totstandkoming van de rechterlijke beslissing.*

SAMENVATTING VAN DE RESULTATEN

De resultaten en conclusies van dit onderzoek zou men als volgt kunnen samenvatten.

Wanneer men aan rechters casus voorlegt van het type, zoals in dit onderzoek is gebeurd, is

er weliswaar voor elke casus sprake van een duidelijke meerderheidsoplossing, maar ook is bij elke casus een aanzienlijke minderheid, gemiddeld 1 op 4, geporteerd voor de contraire beslissing. De interne structuur van de beslissingen is gering, dat wil zeggen dat de beslissing die een rechter geeft op een bepaalde casus nauwelijks te voorspellen is uit de beslissingen die hij op andere casus heeft gegeven. Dit betekent dat de beslissing veel meer wordt bepaald door de complexe wisselwerking tussen sommige aspecten van een bepaalde casus en de persoonlijke ervaringen en inzichten van de beslisser dan door persoonskenmerken van de beslisser. Voor zover er samenhang is van beslissingsgedrag met in dit onderzoek gebruikte persoonskenmerken, ligt deze op het vlak van de opvattingen over de taak van de rechter (het Rolideaal). Persoonlijkheidskenmerken als Cognitieve Complexiteit, Self-Esteem, Zekerheidsbehoeften en Sociale Oriëntatie, lijken geen rol te spelen; evenmin als de leeftijd en de ervaring van de rechters. Natuurlijk blijft de mogelijkheid open dat andere persoonlijkheidskenmerken dan die in dit onderzoek zijn betrokken, wèl van invloed zijn op het beslissingsgedrag van rechters, hoewel daarvoor in de literatuur geen aanwijzingen zijn gevonden.

De resultaten van het onderzoek wijzen in de richting dat, althans in dit soort casus, de argumentatie van de beslissingen een ad hoc karakter draagt en meer bepaald wordt door de noodzaak tot optimale legitimatie van de beslissing, dan dat de argumentatie doorslaggevend is voor die beslissing.

De overeenstemming van het beslissingsgedrag van rechters en leken is in dit onderzoek vrij groot. Dit roept, voorlopig onbeantwoorde vragen op betreffende de plaats van de juridische kennis en het gevoel voor rechtvaardigheid bij de totstandkoming van de rechterlijke beslissing.

J. TEN KATE

P. J. VAN KOPPEN

geraadpleegde literatuur

- Atkins, Burton; Alpert, Leonore & Ziller, Robert (1980) Personality theory and judging. A proposed theory of Self-Esteem and judicial decision making. 2 *Law and Politics Quarterly* 189.
- Dunné, J. M. van (1974) *Riskante rechtsvinding*. Deventer: Kluwer. (oratie Rotterdam).
- Gibson, James L. (1978) Judges' roleorientation, attitudes, and decisions: an interactive model. 72 *American Political Science Review* 911.
- Goldman, S. (1979) The effect of past judicial behavior on subsequent decision-making. 19 *Jurimetrics* 208.
- Hogarth, John (1971) *Sentencing as a human process*. Toronto: University of Toronto Press.
- Koppen, Peter J. van & Kate, Jan ten (1977) *Rechtsvinding en Persoonskenmerken*. Rotterdam: Erasmus Universiteit. (Mededelingen van het Juridische instituut, nr 9).
- Koppen, Peter J. van & Kate, Jan ten (1981) *Personality influences on judicial decision making in the Netherlands: Towards a psychological theory of judicial decision making*. Paper presented at the meeting of the Research Committee for Comparative Judicial Studies (IPSA) at Mansfield College, Oxford.
- Meehl, P. E. (1960) The cognitive activity of the clinician. 15 *American Psychologist* 19.
- Rohde, D. W. & Speath, H. J. (1977) *Supreme Court decision-making*. San Francisco: Freeman.
- Schubert, G. (1963) Judicial attitudes and voting behavior: the 1961 term of the United States Supreme Court. In: Baade, H. W. *Jurimetrics*. New York: Basic Books.
- Snijders, H. J. (1978) *Rechtsvinding door de burgerlijke rechter. Een kwantitatief rechtspraakonderzoek bij de Hoge Raad en Gerechtshoven*. Deventer: Kluwer. (diss. Leiden).
- Wiarda, G. J. (1980) *Drie typen van rechtsvinding*. Zwolle: Tjeenk Willink. (2e druk).

noten

- * Jan ten Kate, jurist en cand. psych., en Peter van Koppen, psycholoog en cand. jur. zijn verbonden aan de vakgroep Privaatrecht van de Erasmus Universiteit en als gastonderzoeker werkzaam binnen de vakgroep Persoonlijkheidspsychologie van de Rijksuniversiteit Groningen.
- ¹ Van dit onderzoek is uitgebreid verslag gedaan in: Jan ten Kate & Peter J. van Koppen (1982) *Invloed van persoonskenmerken van de rechter op civielrechtelijke beslissingen*. Rotterdam: Erasmus Universiteit. Voor een volledige beschrijving van het onderzoek wordt uitdrukkelijk naar dit verslag verwezen. Exemplaren van het verslag zijn verkrijgbaar bij de auteurs: Erasmus Universiteit, postbus 1718, 3000 DR Rotterdam.
- ² Graag willen wij de rechters, studenten en taal- en letterkundigen die als respondent aan dit onderzoek meewerkten danken voor de tijd en energie die zij hebben besteed aan de omvangrijke vragenlijsten. Speciaal danken wij het bestuur van de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak voor het vertrouwen dat het in ons stelde.
- ³ Er is een onderzoeksoptzet denkbaar die uitgaat van de feitelijk gegeven beslissingen. Op deelterreinen van het civiele recht worden beslissingen gegeven over zaken die in grote lijnen identiek zijn. Wanneer men evenwel deze beslissingen als uitgangspunt neemt, moeten eerst criteria worden opgesteld op grond waarvan zaken als identiek worden beschouwd, althans met elkaar kunnen worden vergeleken (zie bijvoorbeeld Goldman, 1979). Praktisch gezien zijn aan deze methode echter vele bezwaren verbonden.
- ⁴ Voor zover dit wel het geval is, is de logonome rechter geneigd argumenten ter linkerzijde van de horizontale as te gebruiken en gebruikt de autonome rechter meer argumenten aan de negatieve zijde van de verticale as. Zie hiervoor het in noot 1 genoemde verslag.